

Agnieszka Bal

Rodzina wyrazowa rzeczownika *krasa* w poezji Józefa Bohdana Zaleskiego

Rzeczownik *krasa*, poświadczany w języku polskim od XIV wieku, miał różne wartości semantyczne: 'piękno', 'uroda, ozdoba', 'kolor, barwa (zwłaszcza jaskrawa, czerwona)', 'świetność, wspaniałość', 'tłusta zaprawa potraw'. Jest to wyraz ogólnosłowiański, powstały prawdopodobnie na bazie praindoeuropejskiego pierwiastka **ker-*: 'palić, palić się, płonąć'. Prasłowiańskie *krasa oznaczało: 'kolor ognia, jasna czerwień; jasność; piękno; świetność, wspaniałość, ozdoba' (por. SESł, SEBr, SEBor). W językach ruskich dla leksemu *krasa* zaświadczone jest zarówno znaczenie 'czerwień', jak i 'uroda, piękno', dla polszczyzny bardziej charakterystyczne są: 'uroda' oraz 'barwa, kolor' (por. Zaręba 1954: 160–161). Ukraińskie *kraca* to 'uroda, piękno' (por. SUkrP), natomiast rosyjskie *красота* oznacza 'czerwonocień; zaczerwienienie', *kracota* – 'piękno, uroda, piękność', a *kraska* – 'farba do czego; barwa; rumieniec; farbowanie' (por. WSRP). Z czasem *krasa* jako 'barwa' została w języku polskim zastąpiona przez zapożyczenia niemieckie: *farba* oraz *kolor*. W rodzimych dialektach wyrazy z rdzeniem *kras-* w znaczeniu 'kolor, farba' występują w środkowo-północnej Polsce, a na terenach położonych na wschodzie mogą pod wpływem języków ruskich określać barwę *czerwoną* (por. Zaręba 1954: 144, 155–158). Z badań Jerzego Bartmińskiego (1973: 234) nad folklorem Lubelszczyzny wynika, że przymiotnik *krasny* w pieśniach ludowych występuje we wschodniej części województwa lubelskiego, ale w odczuciu mieszkańców jest to wyraz „ruski”, podobnie jak rzeczownik *krasa*, mimo że obie formy poświadczane są również w gwarach zachodniopolskich. Marian Jurkowski (1974: 120, 129–130) oraz Cezary Piątkowski (1990: 198) charakteryzują rzeczowniki typu *krasa*, *krasawica* jako ukrainizmy o dodatnim zabarwieniu uczuciowym. W języku poetyckim wyraz *krasa* może przyjmować znaczenie: 'kolor czerwony', ale uznawane jest ono za archaizm i prowincjonalizm, typowy dla autorów związanych z terenami kresowymi (por. Zaręba 1954: 155–158, 160), również według Aleksandra Brücknera rzeczownik *krasa* jest szczególnie chętnie stosowany przez pisarzy ze wschodniej ruskiej połaci (por. SEBr).

W niniejszym artykule zajmować się będę strukturą formalną i semantyką tych wyrazów wykorzystanych w utworach poetyckich Józefa Bohdana Zaleskiego – autora reprezentującego ukraińską szkołę romantyczną – które zawierają rdzeń *kras-* i są derywowane bezpośrednio bądź pośrednio od rzeczownika *krasa*. Będę uwzględniać tylko leksemy nawiązujące znaczeniowo do właściwości barwnych albo zawierające zarówno sem ‘czerwony’ czy ‘barwny’, jak i ‘piękny’. Prowadzona analiza ma służyć do scharakteryzowania niektórych właściwości języka osobniczego autora – jedną z nich jest wprowadzanie dużej ilości regionalizmów wschodnich. Wyrazy zostaną omówione jako składniki słownika ogólnego dziewiętnastego wieku, jak również jako elementy konkretnych kontekstów poetyckich. Wykorzystane zostaną przede wszystkim trzy opracowania słownikowe: *Słownik Lindego* (SL), *Słownik warszawski* (SW) oraz *Słownik wileński* (SWil).

W twórczości poetyckiej Zaleskiego¹ rodzina wyrazowa zawierająca rdzeń *kras-* stanowi ponad 6 procent słownictwa określającego nazwy kolorów. Rodzinę tę reprezentuje 11 derywatów: przymiotnik odrzeczownikowy *krasny* (6 poświadczeń oraz 12 w wariancie fonetycznym *kraśny*), przysłówek odprzymiotnikowy *krasno* (1 oraz 1 raz w wariancie *kraśno* i 8 razy w stopniu wyższym: *kraśniej*), czasownik odczasownikowy *krasić się* (4), rzeczownik odczasownikowy *pokrasa* (2), czasownik odrzeczownikowy *krasić* (2), czasownik odprzymiotnikowy *kraśnieć* (1), przymiotnik odrzeczownikowy *krasiwy* (1), przymiotnik odprzymiotnikowy *przekraśny* (1) oraz trzy derywaty złożone – dwa przymiotniki: *krasnopióry* (8 i cztery razy w wariancie *krasnopióry*), *różnokraśny* (1) oraz rzeczownik *krasnopiórzec* (1, możliwymi postaciami mianownika są również: *krasnopiórec* bądź *krasnopiórca*).

Wyraz podstawowy *krasa* został wykorzystany w poezji Zaleskiego w 19 kontekstach. Rzeczownik ten – będący składnikiem opisu przyrody w poemacie *Kalinowy most*, wzorowanym na ukraińskich pieśniach ludowych – zawiera dwa komponenty semantyczne: ‘barwa, kolor’ oraz ‘piękność, ozdoba, uroda’ (por. SL, SWil; SW podaje: ‘kolor, szczególnie czerwony’)². Autor podkreśla wielobarwność i jasną tonację wykreowanego pejzażu, sięgając również po inne wyrazy z pola semantycznego barw oraz światłocienia (*rozblask, złotowłosa, jasny*):

Hej – hej – śliczne też to kraje!
 Aż śnieg w brodzie mojej taje:
 Co *rozblasku*, woni, *krasy*!
 Ziemia taka *złotowłosa*;
 Czyste – jasne wskrós niebiosą,
 Jak italskie – [...]
 (P. – *Kalinowy most* I 268).

¹ Podstawę materiałową podano w wykazie źródeł. W wyszczególnionych tam tekstach pominięto przekłady dokonane przez Zaleskiego oraz spolszczone pieśni serbskie i ukraińskie; na podstawie ustaleń J. Tretiaka (Tretiak 1914: 426–430 oraz 1921: 17–19, 35–36) i S. Zdziarskiego (Zdziarski 1904: 90–91, 197–199).

² Zaleski nie stosuje leksemu *krasa* w znaczeniu: ‘okrasa, tłusta potraw zaprawa’ (por. SL, SW, SWil). Wyraz *krasić* jako ‘przyprawiać tłuszczem, maścić’ pojawia się współcześnie w dialektach, np. mazowieckim, wielkopolskim i śląskim (por. SESI, SEBOR).

Niejednolitość barwną oraz niezwykłość natury wyeksponował poeta także w wierszu *Sen* [...], wprowadzając przymiotniki charakteryzujące właściwość kolorystyczną (*zielony, śnieżny, rdzawy*). Rzeczownik *krasa* określa cechę stepu (przecudnej *krasy*) i zawiera zarówno sem 'piękno', jak i 'barwa'. Ekspresywny opis krajobrazu, objawiającego się bohaterowi w widzeniu sennym, oddaje wrażenia percepcyjne:

Widziałem z łaski zaprawdę Wszchemocy,
Wzrokiem duchowym jak święci Prorocy, [...]
Jedno i drugie morze – góry śnieżne,
Zielony bujny step, przecudnej *krasy*,
Pocieniowany w lany, zboża rdzawe lasy
(Dz. p. – *Sen w nocy przed św. Michałem 29 Września 1863 roku* I 103).

W utworze poetyckim *Nasza skrucza* wyraz *krasa* stanowi komponent porównania. Pejzaż, który tworzą *sine wody i rdzawe lasy*, zestawił autor z chorągwiami:

Samorodne – pełne zboże
Buja w lanach jako morze;
Sine wody – rdzawe lasy
Jak chorągwie dziwnej *krasy*!
(P. – *Nasza skrucza* IV 208).

We fragmencie poematu epickiego *Potrzeba zbaraska* rzeczownik *krasa* jest składnikiem szeregu zawierającego określenia różnych barw kwiatu, do którego autor porównał nowe pokolenia hetmanów. *Krasa* ma znaczenie ogólniejsze niż nazwy poszczególnych kolorów, np. *żółty* czy *błękitny*. Kompozycja wersu przypomina piosenkę ludową. Nawiązywanie do tradycji ludowej i folklorystycznej jest znaczącą cechą twórczości Zaleskiego³:

I z hetmanów się hetmany narodzą po czasie!
Jaki kwiatek bo gdzie wsiany, tak zawsze już kwitnie,
W Bożej *krasie*, żółto, biało, czerwono, błękitnie
(Dz. p. – *Potrzeba zbaraska*, 3. *Czas do domu, czas!* II 126).

Przymiotnik *krasny* w staropolszczyźnie oznaczał: 'czerwony, ładny, śliczny, piękny, wspaniały, wyborny, znakomity', a w XVI wieku także: 'podrosły, rosły', 'tłusty, gruby'. Praslówiański wyraz *krasъmь miał wartość semantyczną: 'Iśniący, błyszczący, jasny; barwny; koloru ognia, krwi; piękny, przepiękny, wspaniały; dobry, najlepszy, najcenniejszy' (por. SESł, SEBor). Według Stefanii Skwarczyńskiej (1932: 297–298) *krasny* (*krasny*) w romantyzmie wskazywał przede wszystkim na barwę *czerwoną*, a w nawiązaniu do ludowego wycucia estetycznego czasami identyfikował się z *pięknym*. Znaczenie leksemu *krasny* jako 'czerwony, barwny' współcześnie uznawane jest za przestarzałe oraz traktowane jako pożyczka

³ T. Skubalanka zwraca uwagę na to, że „[...] to przede wszystkim pod wpływem Zaleskiego wytworzył się w poezji romantycznej stereotyp stylizacji folklorystycznej” (Skubalanka 1984: 216). O stylu i języku J.B. Zaleskiego, również o stylizacji ludowej, pisali m.in.: C. Gajkowska (1967), M. Grzędzińska (1985), M. Jakóbiec-Semkowa (1990), M. Jurkowski (1995), C. Piątkowski (1990, 1992) oraz B. Stelmaszczyk-Świontek (1979, 1982, 1985).

semantyczna z języków ruskich (por. Zych 1999: 88–89 oraz rosyjski przymiotnik *красный* – ‘czerwony’; por. WSRP). Ryszard Tokarski (2004: 85) uważa *krasny* za dialektyzm i poetyzm z obecnością komponentów semantycznych ‘czerwony’ oraz ‘piękny’, co potwierdza również *Słownik* Lindego, objaśniając *krasny* jako ‘piękno-czerwony’. U Zaleskiego przymiotnik *krasny* w większości kontekstów występuje w wariacie fonetycznym *kraśny*⁴, który jest prawdopodobnie późniejszy i powstał być może przez analogię do czasownika *krasić* (stąd *ś* zamiast *s*). W staropolszczyźnie początkowo przeciwstawiano wyrazy: *krasny* – ‘gładki, urodziwy’, i *kraśny* – ‘kraszony, okraszony, tłusty’, z czasem różnice w znaczeniu obu słów zatarły się (por. SESI). W gwarach *kraśny* funkcjonuje m.in. jako ‘jaskrawy’ (dialekt wielkopolski) oraz ‘czerwony’ (Krakowskie; por. SESI, SGwar). Teresa Skubalanka (1984: 215) zalicza epitet *kraśny* do prowincjonalizmów typowych dla folkloru oraz ballad, badaczka łączy ten wyraz także ze stylizacją na białoruskie i ukraińskie pieśni ludowe (por. Skubalanka 1997: 241). *Słownik wileński* uwzględnia oba przymiotniki, ale do wariantu fonetycznego *kraśny* na pierwszym miejscu podaje eksplikację: ‘tłusty, okraszony, ornastny’; natomiast dopiero na ostatnim: ‘czerwony’. *Słownik* Lindego nie notuje przymiotnika *kraśny*; a *krasny* objaśnia jako: ‘gładki, urodziwy’, a z rosyjskiego ‘czerwonawy’. *Słowniki wileński* ani *warszawski* nie zaznaczają, że znaczenie *krasny* – ‘czerwony’ jest rusycyzmem (SWil uznaje za rusycyzm tylko rzeczownik *krasawica*). *Słownik warszawski* traktuje wyraz *krasny* jako równorzędny z *kraśny*, na pierwszym miejscu przytacza definicję: ‘czerwony, różowy, rumiany’, a następnie: ‘piękny, ładny, nadobny’ i ‘okraszony, tłusty’ – jako rzadko używane. Cytuje przymiotnik *krasny* z Krasińskiego, Lenartowicza i Pola, a z Kochanowskiego, Troca i Skargi tylko w znaczeniu ‘piękny, wymowny’: *krasny mówca, krasne mowy, krasna wymowa*. *Słownik* ten cytuje także wariant *kraśny* z Mickiewicza oraz z Biblii szarospatackiej⁵. W poemacie Zaleskiego *Złota Duma* epitet *kraśny* określa kolor czapki atamana:

Gdzież – to? *kraśna* czapka moja,
 Starosławna szabla, zbroja,
 Atamański przybór cały
 Koń i sokół i chart biały!
 (Dz. p. – *Złota Duma*, 3. *Piewca* I 357).

⁴ Wielu badaczy jest zdania, że wahania w stosowaniu *s* i *ś* występują na kresach wschodnich w większym natężeniu niż w polszczyźnie ogólnej, zjawisko to występuje zwłaszcza w przymiotnikach zakończonych na *-ny* (por. Długosz-Kurczabowa 1974, Klemensiewicz 1951: 6, Kurzowa 1983: 88, Pihan 1988: 116–117, Stojanowska 1962). Mieszanie szeregu: *s*, *z* oraz *ś*, *ź* jest charakterystyczne dla autorów kresowych: S. Goszczyńskiego (m.in. w wyrazach: *nieszczęście, kraśne, miłośna, żalłośna*; por. Stojanowska 1962: 107), J. Słowackiego (por. Boleski 1956: 208, Klemensiewicz 1951: 6) oraz A. Malczewskiego (por. Kropiwnicka-Woźniak 1977: 46).

⁵ Wyrazy: *krasny, kraśny* oraz *krasić* stosowane były też przez Słowackiego (por. Boleski 1956: 101, 127–128, 139), *krasny* występuje również u Norwida, zarówno jako ‘piękny’, jak i ‘czerwony’. E. Teleszyńska łączy ten przymiotnik z ludowością (por. Teleszyńska 1994: 71). Słowem *krasny* (ale tylko w znaczeniu ‘piękny’) posługiwali się także autorzy tworzący przed Zaleskim: B. Zimorowic, S. Orzechowski, S. Szymonowic, S.F. Klonowic oraz S. Zimorowic (por. Hrabec 1949: 52, 59, 67, 76, 86, 91, 99, 111, 133).

W innym fragmencie *Złotej Dumy* przymiotnik *krasny* – współtworzący opis czapki miejskiego mówcy – został wprowadzony obok wyrazów: *zlotolity* i *rubin*, wskazujących na materiał, z którego wykonano strój, oraz pośrednio na barwę ubioru. Właściwości kolorystyczne kozackiego stroju szlacheckiego oddał poeta przy pomocy barw, które były typowe dla ubrań noszonych przez dostojników świeckich i duchownych (*złoto*, *czerwień*, a zwłaszcza *purpura*; por. Kopaliński 1990: 14–18, 55–58; Rzepińska 1983: 82, 85–86, 118, 126–127; Gross 1990: 7–76). *Krasny* jest składnikiem szeregu:

Po życzeniach – miejski – mowca,
Wyjął inszy dar z pokrowca,
Czapka *krasna*, *zlotolita*,
Rubinami skrząca kita
(Dz. p. – *Złota Duma*, 3. *Piewca* I 363).

Wyraz *krasny* w ukraińskiej dumie *Teligola* nazywa barwę maków, do których poeta porównał czapki tatarskie. Źródłem takiego zestawienia jest stereotypowe łączenie maków z kolorem *czerwonym* (por. frazeologizm *czerwony jak mak*, rejestrowany przez SL, SW oraz SWil):

Na skinienie półkowodźcy wokoło mogiły,
Krasne maki – hej kołpaki ku oczom załśniły;
Naum z wolna gęśl podnosił, rozchwiany jak we śnie –
Cedził cierpkie, ilkie słowa, nim zaczął boleśnie
(P. – *Teligola* IV 60–61).

W rapsodzie rycerskim *Damian książę Wiśniowiecki* autor użył słowa *krasny* ('czerwony, szkarłatny' – por. SL, SW, SWil), charakteryzując czapki starostów weselnych. Ozdobą czapek są *czerwone* maki:

W *krasnych* czapkach Bojaryni.
A u czapek w upominek
Mak *czerwony* i barwinek
(P. – *Damian książę Wiśniowiecki* II 76).

We fragmencie *Złotej Dumy* przymiotnik *krasny*, zastosowany w odniesieniu do kwiatów, można wyeksplikować zarówno jako 'piękny', jak też i 'czerwony':

U stóp krzyża, na wezglówiu
Jedwabiowem, w *krasne* kwiaty,
Marian Bukat w pogotowiu,
Na przybycie Jacka czaty
Leżąc dzierzył; [...]
(Dz. p. – *Złota Duma*, 2. *Książdz* I 267).

W opisie dziewczyn w *Kalinowym moście* poeta odnotowuje właściwość barwną całego ciała (*biel*) oraz twarzy (*czerwień* bądź *piękno*). Przysłówek *krasno* może oznaczać: 'czerwono, szkarłatno', ale również: 'pięknie, gładko, ładnie, ślicznie'

(por. SW, SWil; SL podaje eksplikację: 'czerwono', jako tłumaczenie z rosyjskiego, oraz: 'pięknie, gładko', i na drugim miejscu: 'tłusto zaprawne'):

Krasne liczko – białe ciało –
Gdzie nie pójrzę – *krasno*, biało
(P. – *Kalinowy most* I 269).

Wyraz *krasno* w utworze poetyckim *Kwiat paproci* posłużył do skonstruowania obrazu iskrzącego się *snu-drzewa* (jest to symbol kilkakrotnie pojawiający się w twórczości Zaleskiego)⁶. Autor wykorzystał dość dużą ilość czasowników zawierających semy 'jasny' oraz 'błyszczący' (*srebrzyć się*, *złocić się*, *skrzyć się*, a także *goreć* z semami 'jasny' i 'czerwony', a w mniejszym stopniu 'błyszczący'). Znaczenie przysłówka *krasno* można wyeksplikować jako: 'czerwono, w kolorze ognia', 'jasno', 'z połyskiem', a także: 'pięknie' (por. definicje słowa *krasno* w SL, SW oraz SWil; SW objaśnia *krasno* tylko jako: 'z okrasą'; SL i SWil nie uwzględniają wariantu fonetycznego z -s). Słowo *krasno* opisuje sposób przejawiania się czynności:

Lasze ptaszę [...]

Nagle widzi, że *gore* sen-drzewo,

Skrzy się krasno i *srebrzy*, i *złoci*,

Hej, dziw dziwów, to kwiecie paproci!

(Dz. p. – *Kwiat paproci* I 164).

W niektórych utworach Zaleskiego derywaty związane słowotwórczo z rzeczownikiem *krasa* stanowią składnik obrazu nieba o wschodzie lub zachodzie słońca. W wierszu *Latawiec*, stylizowanym na piosenkę ludową, poeta – opisując pojawienie się płynącej na obłoku rusalki – wprowadził stopień wyższy przysłówka *krasno*, który jest bliższy semantycznie przymiotnikowi *czerwomy*, choć zawiera także semy 'piękny' oraz 'jasny'. *Kraśniej* jest elementem szeregu (*jaśniej*, *kraśniej*):

Co? skąd? O! tyle do Rasawy świata,

Świata sinego – i sinego morza!

Onaż by, ona? rusalka skrzydlata?

Obłoczek *jaśniej*, *kraśniej* się rozzorza

(P. – *Latawiec* II 180–181).

W wierszu *Powołanie* stopień wyższy przysłówka *krasno* również jest komponentem opisu nieba. Bohater z rozrzewnieniem wspomina okres dzieciństwa:

Pamiętam pierwsze zachwyty dziecięce,

Jutrenka *kraśniej* mrugała u świtu,

Gwiazdy tonęły na głębie błękitu

(Dz. p. – *Powołanie* I 24).

W poemacie *Przenajświętsza Rodzina* wyraz *kraśniej* oddaje ton kolorystyczny blasku zachodzącego słońca (podobnie jak imiesłów *plomiący*). Obok czerwonej

⁶ B Stelmaszczyk-Świontek pisze: „Ten dość dziwaczny symbol drzewa-snu-proroctwa stanowi kolejne ogniwo w dotychczasowej koncepcji poezji Zaleskiego” (Stelmaszczyk-Świontek 1985: LXII).

barwy autor wyeksponował walor błyszczczenia (przysłówek *jaśniej*, czasownik *migotać*):

Jaśniej i kraśniej migoce Magdala.
Z winnic Magdali *plomienciąca* struga,
Tam po kolczastych aloesach mruga:
(P. – *Przenajświętsza Rodzina* I 6–7).

W obrazie świtu w wierszu *Ranny ptaszek* poeta sięgnął po czasownik *krasić się* w odniesieniu do barwy jutrzenki, którą charakteryzują również leksemy: *skra* oraz *rubinowy*. Słowo *krasić się* odsyła do procesu barwienia, ale sygnalizuje raczej stan, a nie czynność. *Słownik* Lindego i *Słownik wileński* nie odnotowują czasownika *krasić* z morfemem *się*; *Słownik warszawski* eksplikuje ten wyraz jako: ‘ozdabiać się, upiększać się’, oraz: ‘być barwnym, czerwonym; barwić się, czerwienić się’. W utworze Zaleskiego *krasić się* oznacza prawdopodobnie ‘być czerwonym’ (na co wskazywałoby wyrażenie *skry rubinowe*), a także – choć raczej w mniejszym stopniu – ‘być postrzeganym jako piękne zjawisko’:

I na tle pieśni mojej bez ustanku,
Barwy i kształty wieczyście poranku:
W *skrach rubinowych* jutrzienka *się krasi*
(Dz. p. – *Ranny ptaszek* I 22).

W *Potrzebie zbaraskiej* słowo *krasić się* – użyte w odniesieniu do maków, do których zostały porównane czapki toczących bitwę – przyjmuje znaczenie: ‘być czerwonym; być widzianym jako czerwony’, i informuje o przejawianiu cechy, a także o wrażeniach wzrokowych bohatera:

Od Pohrebyszcz znów na prawo, lan w makach *się krasi*,
Maki – maki – lub kołpaki. Mołojce to nasi!
(Dz. p. – *Potrzeba zbaraska, I. Sprawa i rozprawa* II 33).

Czasownik *krasić* słowniki objaśniają jako: ‘farbować, zabarwiać, szczególnie na czerwono’ (por. SW, SWil; w *Słowniku* Lindego brak elementu definicji: ‘zabarwiać na czerwono’, jest tylko przykład: *welna czerwcem ukraszona* – ‘ubarwiona’ z Szymona Budnego) oraz: ‘piększyć, zdobić’ (por. SW; SL i SWil też: ‘krasnym i pięknym robić’; por. też rosyjskie *красить* – ‘farbować; malować; zdobić’; por. WSRP). W *Złotej Dumie* wyraz *krasić*, zastosowany w obrazie zmierzchu, może oznaczać: ‘wysyłać blask słoneczny’, ‘zabarwiać’ albo ‘upiększać’. Poeta wyeksponował stopniowe przechodzenie pory dziennej w nocną, posługując się m.in. nazwami barw (*żółty*, *czarniawy*):

Żółty promień rzadziej – wężej,
Pnie gdzieniegdzie dębów *krasi*;
Ptak gdzieś kłaśnie na gałęzi;
Z góry mrugnie noc *czarniawa*
(Dz. p. – *Złota Duma, 3. Piewca* I 372).

Czasownik *krasić*, wprowadzony w utworze poetyckim *Czarnoksiężniczka* w opisie zorzy porannej, ma charakter kauzatywny (sprawczy) i strukturę: ‘powodować, że coś jest jakieś /czymś/’ (a w przytoczonym kontekście: ‘powodować, że obiekt X przyjmuje określony kolor’; por. Grzegorzczukowa 1975: 70; 1981: 77; 1969: 15–16, 18–19; 49–50). Jurij D. Apresjan (2000: 57) definiuje czasownik kauzatywny jako mający znaczenie: ‘robić tak, że jakaś sytuacja zaczyna mieć miejsce lub ma miejsce’. *Krasić* w *Czarnoksiężniczce* można wyeksplikować jako: ‘pięknym robić, upiększać, zdobić’ oraz ‘ubarwiać’, na co wskazywałby leksem *pięknie* (por. też SL, SW, SWil), a raczej w mniejszym stopniu: ‘zabarwiać na czerwono’. Autor, odtwarzając monolog bohaterki – opisującej przestrzeń nieba – posłużył się też barwą *złotą*:

Patrzaj! widzisz? jasna zorza
Pięknie *krasi* wschód,
Złote chmury,
To są góry; [...]
(P. – *Czarnoksiężniczka* II 164–165).

W *Przenajświętszej Rodzinie* czasownik *kraśnieć* (por. rosyjskie *краснеть* – ‘robić się czerwonym; czerwienić się’; por. WSRP) odnosi się do personifikowanej jutrzenki i oznacza: ‘jaśnieć, błyszczeć, świecić się’ (por. SW, SWil, słowniki kwalifikują to znaczenie jako poetyzm), a także ‘ładnieć’ (por. SL) czy bardziej: ‘pięknieć’. *Kraśnieć* nazywa właściwości świetlne i wskazuje na trwający stan. Niezwykłość i urok jutrzenki uwydatniają również epitety *śliczny* oraz *świeży*:

Pierzchają gwiazdki. Zaranna jutrzenska,
Śliczna i świeża *kraśnieje* z okienka,
Garściami światła na niziny trzęsie
(P. – *Przenajświętsza Rodzina* I 13).

Rzeczownika *pokrasa*, dwukrotnie wprowadzonego w utworach poetyckich Zaleskiego, nie odnotowuje żaden ze słowników, podają one tylko czasownik *pokrasić*: ‘pobarwić, krasnym uczynić’ (por. SL, SWil), ‘pomalować jaskrawo’ (por. SW). Wyraz *pokrasa* zarejestrowany został jedynie przez *Słownik polszczyzny XVI wieku*: ‘ozdoba, chluba czego’ (por. SXVI). W *Potrzebie zbaraskiej* słowo *pokrasa*, wykorzystane w pozycji rymowej, można wyeksplikować jako: ‘poświata; blask; jasny, żółty połysk’, co wskazuje, że jest to prawdopodobnie neosemantyzm Zaleskiego, nawiązujący do znaczenia czasownika *pokrasić* (por. też ukraińskie *покрасити* – ‘polepszyć, poprawić, udoskonalić’, i rosyjskie *покрасить* – ‘ufarbować; pomalować’, oraz *покраска* – ‘malowanie; farbowanie’; por. SUkrP, WSRP). Rzeczownik *pokrasa* jest określany przez wyraz *zólty* i odsyła do efektu procesu zabarwiania:

Zamróż bieli się. I słońce na niebie przygasa.
Po zamrozie jakoś *zólta* na stepie *pokrasa*.
Święty Michał tuż. O! prażnik, nietajnyć nikomu
(Dz. p. – *Potrzeba zbaraska*, 3. *Czas do domu, czas!* II 91).

W innym fragmencie *Potrzeby zbaraskiej* wyraz *pokrasa* opisuje światło jutrzeńki, zakres znaczeniowy tego leksemu został prawdopodobnie rozszerzony na jasne odcienie koloru *czerwonego*:

Nie śpim; liczym gwiazdy, zanim z *pokrasą* jutrzeńki:
„Na koń! na koń!” Zagra w swoją pieśń pan Bielusiński
(Dz. p. – *Potrzeba zbaraska*, 2. *O! dalejże, dalej!* II 52)

Słowniki nie rejestrują wyrazu *krasiwy*, przy pomocy którego Zaleski charakteryzuje pióra ptasie w *Potrzebie zbaraskiej*. *Słownik warszawski* uwzględnia rzeczownik *krasiwość* – ‘piękność’ (cytuje Jadwigę Łuszczewską – Deotymę), oraz przymiotniki *krasiasty* i *krasisty*: ‘pstrokaty, pstry, cętkowany, pstro nakrapiany’, jako gwarowe. *Słownik gwar polskich* odnotowuje wyrazy: *krasiwo* – ‘omasta, okrasa, sadło’, oraz *krasisty* – ‘pstry’ i *krasy*: ‘(o zwierzęciu) maści czarnej z białą; (o tkaninie) różnobarwny, w kratki, w paski’ (por. SGwar). *Krasiwy* w znaczeniu ‘urodzivy, piękny’ występuje u Teodora Tomasz Jeża (por. Doroszewski 1949: 79), pojawia się również w powieściach ukraińskich Michała Czajkowskiego w opisach podkreślających piękność fizyczną bohaterów (por. Strycharska-Brzezina 2005: 95). *Krasiwy* w poemacie Zaleskiego to być może ‘barwny, kolorowy’ albo ‘piękny’. Poeta nawiązał też do rosyjskiego słowa *красивый* – ‘piękny, ładny, efektowny’ (por. WSRP) i ukraińskiego *красивий* – ‘piękny, urodziwy’ (por. SUkrP). Obraz ptaków jest dynamiczny dzięki wprowadzonym czasownikom (*skaczą, myją, pohasuje*):

Ptaszki skaczą, myją w rosie *krasiwe* swe piórka;
A nad głowy pohasuje w gałęziach wiewiórka
(Dz. p. – *Potrzeba zbaraska*, 2. *O! dalejże, dalej!* II 62).

Przymiotnik *przekraśny*, komponent ekspresywnego opisu miasta Jassy, jest definiowany: ‘bardzo piękny, bardzo ozdobny, obdarzony nadzwyczajną krasą’ (por. SW, SWil, SGwar; SW jako „mało używany”); SL notuje tylko *przekrasny*, podobną semantykę ma wyraz *malowany*: ‘piękny, śliczny, ozdobny’ (por. SL, SW, SWil). Leksem *przekraśny* nie wiąże się bezpośrednio z właściwością barwną, ale jest interesujący ze względu na kresowe pochodzenie. W *Beniowskim* Juliusza Słowackiego spotykamy przymiotnik *prekrasny*: *Dońców i Słowian prekrasných* (por. Jurkowski 1974: 123); słowo to uznawane jest za pożyczkę wschodniosłowiańską (por. Bešta 1971: 215, 220 oraz ukraiński wyraz *прекрасний* i rosyjski *прекрасный* – ‘piękny, przepiękny, śliczny; doskonały, świetny, wspaniały’; por. SUkrP, WSRP). *Przekraśny* zawiera informację o intensywności cechy. Współcześnie derywaty z prefiksem *prze-* mogą mieć charakter literacki, np. *przebogaty* (por. Grzegorzczkowska 1981: 70; Zych 1999: 42):

Na Suczawie gospodarskiej używaj drużyno, [...]
A też Jassy *malowane? przekraśne* ich Jassy?
Po Kijowie, drugie miasto! Spominać oj, miło;
I zupany nam i wszelkie porządki sprawiło
(Dz. p. – *Potrzeba zbaraska*, 2. *O! dalejże, dalej!* II 82).

W poezji Zaleskiego composita z rdzeniem *kras-* bardzo często dotyczą ptaków. Pod względem budowy słowotwórczej *krasnopióry* jest złożeniem interfiksально-paradygmatacznym, a *różnokraśny* interfiksально-sufiksальnym. Pierwszy człon tych złożzeń motywowany jest przez przymiotnik (*krasny, różny*), a drugi – przez rzeczownik (*pióro, krasa*). Wyraz *krasnopiórzec* z sufiksem *-ec* motywowany jest przez złożenie *krasnopióry*. W wierszu *Ranny ptaszek* compositum *krasnopióry* – współtworzące konstrukcję porównawczą – określa właściwość ptasich piór: ‘mający czerwone pióra; mający piękne pióra’ (por. SW, SWil; SL tylko: ‘o pięknych piórach’; por. też ukraińskie *красноперый* – ‘czerwonopióry; czerwonopletwy’; por. SUkrP). Bohater stylizuje się na ptaka, jest to popularny motyw wykorzystywany m.in. w twórczości romantycznej⁷. Przymiotnik *krasnopióry* współtworzy porównanie:

Ażem ptaszętom podrzeźniał po rosie.
Duzo ptasiego rozbrzmiało w jej głosie,
Ptasie ubranie, niby *krasnopióre*
I ptasi różny polot, – polot w górę
(Dz. p. – *Ranny ptaszek* I 21).

W *Potrzebie zbaraskiej* wprowadzenie *ptaka kraśnopiórego* w *tęczowym olśnieniu* wyobraża prawdopodobnie ‘odmianę losu’, ‘nadzieję’ oraz ‘pocieszenie’ (być może to także nawiązanie do biblijnego symbolu tęczy, zapowiadającej słoneczną pogodę po klęsce potopu). Słowniki nie odnotowują wariantu fonetycznego *kraśnopióry*:

I ptak – ptak to *kraśnopióry* w tęczowym olśnieniu,
Na pociechę się pojawia wszelkiemu stworzeniu
(Dz. p. – *Potrzeba zbaraska, I. Sprawa i rozprawa* II 39).

Epitet *krasnopióry (kraśnopióry)* autor wykorzystuje również w wierszu *Czas w cieplice*, uwydatniając barwę i piękno ptaków:

W górę dumko! Nuże w górę!
Czas w cieplice, czas!
Ptactwo Boże, *kraśnopióre*,
Nawołuje nas
(P. – *Czas w cieplice* IV 77).

Żaden ze słowników nie odnotowuje rzeczownika *krasnopiórzec* (ani też *krasnopiórec* czy *krasnopiórca*)⁸, jest to prawdopodobnie neologizm Zaleskiego (ale nawiązujący do ukraińskiego przymiotnika *красноперый* – ‘czerwonopióry’) oznaczający ptaka o barwnych (lub pięknych) piórach:

⁷ C. Piątkowski pisze o nawiązaniach w poezji J.B. Zaleskiego do zakorzenionej w „wyobraźni Słowian osoblwej ptasiej symboliki” (por. Piątkowski 1990: 203).

⁸ Trudno jednoznacznie odtworzyć wersję tego rzeczownika w mianowniku liczby pojedynczej. *Krasnopióra* w gwarach oznacza ‘gatunek ryby o czerwonych pletwach’ – Włodawa, Lubartów (por. Grochola-Szczepanek 2002: 39). Ten wyraz uwzględniany jest również przez *Słownik* Lindego, lokalizujący taki gatunek ryby na Dnieprze: *ryba krasnopióra*: ‘koloru srebrnego, oczy i pletwy ma bardzo czerwone, pojawia się na Dnieprze i po jeziorach ruskich’.

Słyszę naokół *krasnopiórców* chóry,
I wlatam, wlatam za nimi do góry
(Dz. p. – *Ranny ptaszek* I 22).

W wierszu *Widzenie Słowiańszczyzny* przymiotnik złożony *różnokraśny* został użyty w funkcji pogardliwego określenia zwolenników cara (co uwydatniają też postacie mianownika: *gubernatory, generały, liberały*) jako synonim leksemów: *pstry* oraz *upstrzony*. Słowniki definiują tylko composita: *różnokrasny* oraz *różnokrasny* – ‘różnobarwny, rozmaitych pięknie mienionych kolorów, zabarwiony różnymi pięknymi kolorami’ (i nie uwzględniają wariantu fonetycznego *różnokraśny*; por. SL, SW, SWil):

Czart wie, że kłamie i wodzi po rzeszy,
Wzgardliwym wzrokiem carskim. A tłum cały
Gubernatory, mnogie generały
I *różnokraśne* wszystkie liberały,
Profesorowie szkół i czynownicy,
Ku knutowladcy w chór zawodzą dziki
(Dz. p. – *Widzenie Słowiańszczyzny* (Pomnik Nowogrodzki) I 51).

Rodzina wyrazów zawierających rdzeń *kras-* reprezentuje – dość liczną w utworach poetyckich Zaleskiego – grupę regionalizmów kresowych, w przeważającej części są to derywaty proste, a tylko trzy złożone (*krasnopióry, różnokraśny, krasnopiórzec*). Leksemy z tej rodziny posiadają zwykle różne komponenty semantyczne: ‘czerwony’, ‘barwny’ oraz ‘piękny’, i bywają nacechowane ekspresywnie. Omawiane wyrazy (uznawane przez badaczy za poetyzmy) często współtworzą metafory oraz porównania i są wykorzystywane m.in. w opisach wschodu lub zachodu słońca (przeważnie ewokujących piękno), rozległych przestrzeni (step, las, kraj) albo ptaków; mogą też odnosić się do kobiet oraz do szlacheckich lub odświętnych strojów, czasami bywają wartościowane negatywnie (*różnokraśne wszystkie liberały*). Poeta wprowadza równolegle formacje typu *krasny / kraśny* czy *krasno / kraśno* i nie ma to zwykle wpływu na ich wartość semantyczną. Można wskazać na neologizmy bądź neosemantyzmy autora: *pokrasa* oraz *krasnopiórzec*. Wyraz podstawowy *krasa* ma znaczenie ogólniejsze niż jego derywaty i z reguły nie zawiera semu ‘czerwień’, ale ‘piękno’ czy ‘uroda’, i nieco rzadziej: ‘barwa’ oraz ‘kolor’.

Wykorzystane utwory Józefa Bohdana Zaleskiego

Kalinowy most (P. I 256–274)

Sen w nocy przed św. Michałem 29 Września 1863 roku (Dz. p. I 102–106)

Nasza skrucha (P. IV 208–209)

Potrzeba zbaraska (Dz. p. II 5–129)

Złota Duma (Dz. p. I 173–375)

Teligola (P. IV 60–64)

Damian książę Wiśniowiecki (P. II 55–77)

Kwiat paproci (Dz. p. I 160–166)

Latawiec (P. II 179–183)

Powołanie (Dz. p. I, 24)

Przenajświętsza Rodzina (P. I 1–35)

Ranny ptaszek (Dz. p. I 21–23)

Czarnoksiężniczka (P. II 161–166)

Czas w cieplice (P. IV 77–78)

Widzenie Słowiańszczyzny «Pomnik Nowogrodzki» (Dz. p. I 50–51)

Objaśnienia skrótów

SEBor – W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.

SEBr – A. Brückncr. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1985 (przedruk za. wyd. I, Kraków 1927).

SESl – F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I–V, Kraków 1952–1982.

SGwar – J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. I–VI, Kraków 1900–1911.

SL – S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, wyd. II, Lwów 1854–1860.

SUkrP – A. Iwczenko, *Słownik ukraińsko-polski*, Lublin 2003.

SW – *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. I–VIII, Warszawa 1900–1927.

SWil – *Słownik języka polskiego*, red. A. Zdanowicz *et al.*, t. I–II, Wilno 1861.

SXVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M.R. Mayenowa, F. Peplowski, t. I–XXXVI, Wrocław – Warszawa – Kraków 1966 i nast.

WSRP – *Wielki słownik rosyjsko-polski z kluczem polsko-rosyjskim*, red. J. Wawrzyńczyk, Warszawa 2004.

Bibliografia

A. Źródła

P. – J.B. Zaleski, *Pisma*, wyd. zbiorowe przejrane przez autora, t. I–IV, Lwów 1877.

Dz. p. – J.B. Zaleski, *Dziela pośmiertne*, z przedmową S. Tarnowskiego, t. I–II, Kraków 1891.

B. Opracowania

Apresjan J.D., 2000, *Semantyka leksykalna: synonimiczne środki języka*, tłum. Z. Kozłowska, A. Markowski, Wrocław.

Bartmiński J., 1973, *O języku folkloru*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.

Bešta T., 1971, *Z badań nad wschodniosłowiańskimi wpływami językowymi w polszczyźnie romantyków*, Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego, t. XVII, red. K. Dejna, S. Hrabec, W. Śmiech, Łódź, s. 199–241.

- Boleski A., 1956, *Słownictwo Juliusza Słowackiego (1825–1849)*, Warszawa – Łódź.
- Długosz-Kurczabowa K., 1974, *Uwagi o języku Kornela Ujejskiego*, Prace Filologiczne, t. XXIV, s. 479–489.
- Doroszewski W., 1949, *Język Teodora Tomasza Jeża (Zygmunta Miłkowskiego). Studium z dziejów języka polskiego XIX wieku*, Warszawa.
- Gajkowska C., 1967, *Monografia bibliograficzna J.B. Zaleskiego*, maszynopis, Warszawa, Biblioteka IBL, nr 1357.
- Grochola-Szczepanek H., 2002, *Rzeczowniki złożone w gwarach polskich*, Kraków.
- Gross R., 1990, *Dlaczego czerwień jest barwą miłości*, tłum. A. Porębska, Warszawa.
- Grzegorzczkowska R., 1969, *Czasowniki odimienne we współczesnym języku polskim*, Warszawa.
- Grzegorzczkowska R., 1975, *Funkcje semantyczne i składniowe polskich przysłówków*, Warszawa.
- Grzegorzczkowska R., 1981, *Zarys słowotwórstwa polskiego: słowotwórstwo opisowe*, wyd. 5 popr., Warszawa.
- Grzędzińska M., 1985, *Tęcza siedmiostrunna. Józef Bohdan Zaleski – Cyprian Norwid*, Studia Norwidiana 3, s. 85–115.
- Hrabec S., 1949, *Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVII wieku*, Toruń.
- Jakóbiec-Semkowska M., 1990, *O romantycznym przekładzie i parafrazie pieśni ludowej (Józef Bohdan Zaleski)*, Acta Universitatis Wratislaviensis. Slavica 49, s. 81–91.
- Jurkowski M., 1974, *Ukrainizmy w języku Juliusza Słowackiego*, [w:] *Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich*, red. S. Kozak, M. Jakóbiec, Wrocław, s. 105–133.
- Jurkowski M., 1995, *Ukrainizmy „pejzażowe” w słownictwie Bohdana Zaleskiego*, [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, red. J. Rieger, W. Werencik, t. 8, Warszawa, s. 201–207.
- Klemensiewicz Z., 1951, *Szkic gramatycznej charakterystyki poetyckiego języka Słowackiego*, „Język Polski”, t. XXXI, s. 1–14; s. 68–75.
- Kopaliński W., 1990, *Słownik symboli*, Warszawa.
- Kropiwnicka-Woźniak Z., 1977, *Uwagi o stylu „Marii” Antoniego Malczewskiego*, Acta Universitatis Lodzianis, Nauki Humanistyczno-Społeczne. Folia Linguistica, seria 1, z. 15, s. 43–56.
- Kurzowa Z., 1983, *Poliszczyna Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich do 1939 roku*, Warszawa – Kraków.
- Piątkowski C., 1990, *Stylistyczny walor rutenizmów w dumach i dumkach Józefa Bohdana Zaleskiego*, Studia i Materiały WSP w Zielonej Górze. Filologia Polska, z. 6, s. 152–206.
- Piątkowski C., 1992, *Słownictwo przyrodnicze w dumach i dumkach Józefa Bohdana Zaleskiego – przekładach ludowych pieśni ukraińskich*, [w:] *XVII Konferencja Młodych Językoznawców: Język. Teoria – Dydaktyka*, Lubiatów 1989, red. J. Brzeziński, P. Suder, Zielona Góra, s. 133–141.
- Pihan A., 1988, *Język J.I. Kraszewskiego a polszczyzna ogólna i kresowa pierwszej połowy XIX wieku (na przykładzie wybranych zagadnień z fonetyki i fleksji)*, [w:] *Język osobniczy jako przedmiot badań lingwistycznych*, red. J. Brzeziński, Zielona Góra, s. 111–127.
- Rzepińska M., 1983, *Historia koloru w dziejach malarstwa europejskiego*, Warszawa.
- Skubalanka T., 1984, *Historyczna stylistyka języka polskiego: przekroje*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.
- Skubalanka T., 1997, *Mickiewicz, Słowacki, Norwid. Studia nad językiem i stylem*, Lublin.

- Skwarczyńska S., 1932, *Wartość treściowa kolorów w romantyzmie a dzisiaj (Na tle badania relacji między twórcą a odbiorcą)*, „Pamiętnik Literacki” XXIX, s. 273–301.
- Stelmaszczuk-Świontek B., 1979, *Wokół programu poetyckiego Bohdana Zaleskiego*, „Ruch Literacki” XX, z. 5, s. 329–341.
- Stelmaszczuk-Świontek B., 1982, *Sentymentalny romantyk (Program poetycki Józefa Bohdana Zaleskiego w romantyzmie polskim)*, „Biuletyn Polonistyczny” 1/2, s. 99–103 (streszczenie pracy doktorskiej).
- Stelmaszczuk-Świontek B., 1985, *Wstęp* [do:] J.B. Zaleski, *Wybór poezji*, BN I 30, wyd. 3. zm., Wrocław, s. III–LXXXVI.
- Stojanowska T., 1962, „Zamek kaniowski” S. Goszczyńskiego (*Uwagi o języku*), *Zeszyty Naukowe WSP w Opolu. Językoznawstwo II*, s. 99–129.
- Strycharska-Brzezina M., 2005, *Kozak ukraiński. Studium językowe*, Kraków.
- Teleżyńska E., 1994, *Nazwy barw w twórczości Cypriana Norwida*, Warszawa.
- Tokarski R., 2004, *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*, Lublin.
- Tretiak J., 1914, *Bohdan Zaleski na tułactwie. Życie i poezja na tle dziejów emigracji polskiej*, cz. 2 (1838–1888), Kraków.
- Tretiak J., 1921, *Wstęp* [do:] J.B. Zaleski, *Wybór poezji*, BN I 30, Kraków, s. 3–54.
- Zaręba A., 1954, *Nazwy barw w dialektach i historii*, Wrocław.
- Zdziarski S., 1904, *Bohdan Zaleski*, Lwów.
- Zych A., 1999, *Struktura i semantyka polskich i rosyjskich gniazd słowotwórczych z przymiotnikami wyjściowymi nazywającymi barwę*, Katowice.

The Word Family of the Noun 'krasa'/'beauty' in J.B. Zaleski's Poetry

Abstract

In the paper a group of words used in J.B. Zaleski's poems was characterized in respect of word formation and semantic structure. The group includes words derived directly or indirectly from the noun 'krasa'/'beauty' and belonging to – numerous in Zaleski's works – borderland localisms. Each lexical item was analyzed first of all as a constituent of a particular poetic context. The word family is represented by seven simple derivations (*krasny, krasno, krasieć, krasieć się, kraśnieć, krasiwy, przekraśny*) and three compound ones (*krasnopióry, krasnopiórzec, różnokraśny*). The poet introduces parallel forms like *krasny/kraśny* or *krasno/kraśno* usually without any influence on semantic value. One may point to the poet's neologisms: *pokrasa* and *krasnopiórzec*. Lexical items belonging to the described word-formation family have different semantic constituents: 'czerwony' ('red'), 'barwny' ('colourful') and 'piękny' ('beautiful') and they are also sometimes characterized expressively. The analyzed words were used among other things in descriptions of the sky, large spaces, birds as well as nobleman's or festive attire.